

Потильчак Олександр Валентинович,
*доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри
джерелознавства та спеціальних історичних дисциплін
Українського державного університету імені Михайла Драгоманова
orcid.org/0000-0003-3518-9280
Scopus Author ID: 57247728500
ResearcherID: ABF-2675-2020
o.v.potylchak@udu.edu.ua*

КЛАСИФІКАЦІЯ ТА ТИПОЛОГІЯ МОНЕТНИХ ЗНАХІДОК У НУМІЗМАТИЧНОМУ СКАРБОЗНАВСТВІ

Мета статті – висвітлення теоретичних проблем нумізматичного скарбознавства щодо класифікації та типології монетних знахідок. Теоретико-методологічні основи дослідження окреслені загальнонауковими методами формальної логіки, аналізу, синтезу, типологізації та класифікації, що застосовуються автором для групування різних категорій речових, монетно-речових і монетних знахідок. Для обґрунтування вибору класифікаційних ознак групування нумізматичних пам'яток автор використав структурно-функціональний метод історичної науки та історико-порівняльний метод, а також спеціальні нумізматичні методи. Наукова новизна. На тлі аналізу існуючого нумізматичного наративу запропоновано та теоретично обґрунтовано авторську типологію та класифікацію речових, монетно-речових і монетних знахідок. Висновки. Сучасний стан скарбознавчих досліджень у нумізматичній актуалізує теоретичні проблеми, пов'язані з розробкою типології монетних знахідок та класифікаційних схем нумізматичних джерел – знайдених одиничних монет та їхніх локальних груп, монетних комплексів і скарбів. Знахідки поодиноких монет і скарбів, попри їх типологічно-видову різноманітність, мають універсальний характер визначений природою їх походження. За такої різноманітності нумізматичних пам'яток успіх їх вивчення напряму залежить від рівня диференціації та систематизації цього джерельного матеріалу. Попри запропоновані археологами, істориками і нумізматами різноманітні підходи до групування монетних знахідок і скарбів та різновдалі спроби їх класифікації, наразі це завдання залишається серед актуальних у теорії нумізматичної науки. На нашу думку, цілком виправданим є поділ усієї сукупності скарбів і монетних знахідок на три типологічні групи: речові, монетно-речові та монетні. Причому предметом нумізматичного скарбознавства є не лише монетно-речові та монетні скарби, але й деяка частина речових скарбів так званих товаро-грошей – предметів, що в різні історичні періоди та в різних обставинах виконували на ринку функцію еквіваленту вартості товарів. Базовою класифікаційною ознакою групування монетних знахідок вважаємо природу виникнення скарбів. Наразі йдеться про сутнісний зміст процесів, що спричинили сам факт тезаврування грошей та їх випадіння в скарби. У цьому зв'язку всі відомі монетні знахідки ми поділяємо на три типи: 1) знахідки економічного походження; 2) культові знахідки; 3) знахідки надзвичайних обставин. За критерієм кількості монет і предметів присутніх у знахідках, речові знахідки поділяємо на три види: одиничні знахідки, речові комплекси та речові скарби. Серед монетно-речових знахідок виділяємо монетно-речові комплекси та монетно-речові скарби. Монетні знахідки ми класифікуємо на чотири види – знахідки одиничних монет, монетні комплекси («гаманці»), локальні групи монет та скарби.

Ключові слова: одиничні монетні знахідки, монетні комплекси, локальні групи монет, класифікація, скарби, типологія, нумізматичне скарбознавство.

Potylchak Oleksandr,
Doctor of Historical Sciences, Professor,
Head of the Department of Original and Special Historical Sciences
Drahomanov Ukrainian State University
orcid.org/0000-0003-3518-9280
Scopus Author ID: 57247728500
ResearcherID: ABF-2675-2020
o.v.potylchak@udu.edu.ua

CLASSIFICATION AND TYPOLOGY OF COIN FINDS IN NUMISMATIC TREASURY STUDIES

The purpose of the article is to highlight the theoretical problems of numismatic treasury studies regarding the classification and typology of coin finds. The theoretical and methodological foundations of the study are outlined by general scientific methods of formal logic, analysis, synthesis, typologization, and classification, which the author uses to group various categories of real, coin-real, and coin finds. To justify the choice of classification features for grouping numismatic monuments, the author uses the structural-functional method of historical science and the historical-comparative method, as well as special numismatic methods. Scientific Novelty. The author proposes and theoretically substantiates a typology and classification of real, coin-real, and coin finds.

Conclusions. The current state of treasury research in numismatics actualizes theoretical problems related to the development of a typology of coin finds and classification schemes for numismatic sources-found single coins and their local groups, coin complexes, and treasures. Despite their typological and species diversity, finds of single coins and treasures have a universal character determined by the nature of their origin. With such a variety of numismatic monuments, the success of their study directly depends on the level of differentiation and systematization of this source material. Despite various approaches proposed by archaeologists, historians, and numismatists for grouping coin finds and treasures and various attempts at their classification, this task remains one of the most relevant in the theory of numismatics. In our opinion, it is quite justified to divide the entire collection of treasures and coin finds into three typological groups: real, coin-real, and coin. Moreover, the subject of numismatic treasury studies is not only coin-real and coin treasures but also some part of the material treasures of so-called commodity money – objects that, in different historical periods and in different circumstances, performed the function of the equivalent of the value of goods on the market. We consider the nature of the emergence of treasures to be the basic classification feature for grouping coin finds. We are now talking about the essential content of the processes that led to the very fact of thesaurization of money and their falling into treasures. In this regard, we divide all known coin finds into three types: 1) finds of economic origin; 2) cult finds; 3) finds of extraordinary circumstances. Based on the criterion of the number of coins and objects present in the finds, we divide real finds into three types: single finds, real complexes, and real treasures. Among coin-real finds, we distinguish coin-real complexes and coin-real treasures. We classify coin finds into four types: finds of single coins, coin complexes ("wallets"), local groups of coins, and treasures.

Key words: single coin finds, coin complexes, local groups of coins, classification, treasures, typology, numismatic treasury studies.

Постановка проблеми. Попри запропоновані археологами, істориками і нумізматами різноманітні підходи до групування монетних знахідок і скарбів та різновдалі спроби їх класифікації, наразі це завдання залишається серед актуальних у теорії нумізматики та є однією з важливих, хоча й вочевидь недооцінених за своїм науковим значенням, теоретичних проблем нумізматичного скарбознавства. У цьому зайвий раз пересвідчується читаючи новітні публікації не лише початківців у науці, але й відомих українських вчених-нумізматів, які прямо ототожнюють абсолютно відмінні за характером виникнення категорії

нумізматичних пам'яток – скарби та монетні комплекси, котрі нумізмати звично називають «гаманцями» (Бакалець, Курок, 2020, с. 135). Наразі маємо справу з простою недооцінкою важливості коректного визначення категорії монетної знахідки. Наслідком може стати (хоч і не в цьому конкретному прикладі) некоректність атрибуції нумізматичної пам'ятки та хибність висновків про характер участі її монет у грошовому обігу, процесах тезаврації тощо. Як можемо пересвідчитись із наведеного прикладу, сучасний стан скарбознавчих досліджень у нумізматиці актуалізує теоретичні проблеми, пов'язані з розробкою типології

монетних знахідок та класифікаційних схем нумізматичних джерел – знайдених одиничних монет, їхніх локальних груп, монетних комплексів і скарбів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Одними з перших спроби систематизувати нумізматичні знахідки здійснили австрійський вчений Арнольд Люшин фон Ебенгрейт (1841–1832) (Luschin von Ebengreuth, 1926) та німець Артур Зуле (1898–1974) (Schrötter, 1930). Ці ж теоретичні проблеми нумізматики пізніше порушувалися та вирішувалися у працях: іспанського нумізмата Феліпе Матеу-і-Льопіса (1901–1998) (Mateu y Llopis, 1953), польських дослідників Ришарда Керснорського (1926–2006) (Kiersnowski, 1958; Kiersnowski, 1964) та Станіслава Табачинського (1930–2020) (Tabaczyński, 1959), британського нумізмата Філіпа Грісона (1910–2006) (Grierson, 1975), російських вчених Германа Фьодорова-Давидова (1931–2000) (Федоров-Давыдов, 1963), Валентина Яніна (1929–2020) (Янин, 1956; Янин, 2009), Владислава Кропоткіна (1922–1993) (Кропоткин, 1961), Всеволода Потіна (1918–2005) (Потин, 1992), українських істориків і нумізматів Михайла Брайчевського (1924–2001) (Брайчевський, 1992) та Миколи Котляра (1932–2021) (Котляр, 1974). Попри існуючі та апробовані у нумізматиці різні підходи до групування, систематизації та класифікації монетних знахідок і скарбів, це завдання залишається серед актуальних у теорії нумізматичного скарбознавства й на сучасному етапі.

Методологія та методи дослідження окреслені загальнонауковими методами формальної логіки, аналізу, синтезу, типологізації та класифікації, що застосовуються автором для групування різних категорій речових, монетно-речових і монетних знахідок. Для обґрунтування вибору класифікаційних ознак групування окреслених нумізматичних пам'яток автор використав структурно-функціональний метод історичної науки та історико-порівняльний метод, а також спеціальні нумізматичні методи.

Мета дослідження полягає у висвітленні теоретичних проблем нумізматичного скарбознавства щодо класифікації та типології монетних знахідок. На основі аналізу актуального нумізматичного нарративу автор статті уточнює визначення поняття «скарб», пропонує та теоретично обґрунтовує власну схему

типології та класифікації речових, монетно-речових і монетних знахідок у контексті предметної сфери нумізматичного скарбознавства.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Протягом тривалого часу – з середини XVIII – до початку XX ст. – основні зусилля нумізматів у систематизації об'єктів свого дослідження спрямовувалися виключно на впорядкування монетного карбування шляхом опису та вивчення окремих монет, складання нумізматичних таблиць і каталогів. Що стосується знахідок окремих монет, їхніх комплексів і скарбів, то вони в кращому разі лише описувалися та фіксувалися топографічно. Науковій нумізматиці знадобилася понад сотня років, поки вчені, пересвідчившись у важливості дослідження не лише монет, але й їхніх комплексів і скарбів, не почали задумуватись над необхідністю класифікації та систематизації монетних знахідок як цілісних пам'яток монетного виробництва та історії грошового обігу.

Перші спроби осмислення типології монетних знахідок, їх систематизації й класифікації археологита нумізмати роблять на початку XX ст. Зокрема, австрійський нумізмат Арнольд Люшин фон Ебенгрейт (1841–1932) запропонував розділяти знайдені скарби на «масові», зі значною кількістю примірників кількох типів монет, і «змішані знахідки», що склалися з монет багатьох типів проте представлених у невеликій кількості. За складом скарбів дослідник розділив їх на «грошові знахідки» та «скарби різаного срібла», а за походженням виокремив місцеві, внутрішні, зовнішні та міжнародні (Luschin von Ebengreuth, 1926, s. 130–131).

Німецький нумізмат Артур Зуле (1898–1974) виходячи з чисельності та цілісності виявлених монетних знахідок поділяв їх на три категорії: 1) знахідки окремих одиничних монет; 2) масові знахідки – скупчення монет, виявлених на порівняно невеликій площі; 3) монетні скарби. Услід за своїми попередниками він виділив серед скарбів «внутрішні» та «зовнішні» (Schrötter, 1930, s. 416–418).

У 1953 р. на Міжнародному нумізматичному конгресі в Парижі іспанський нумізмат Ф. Матеу-і-Льопіс запропонував власну схему класифікації монетних знахідок, поділивши їх на 4 категорії: скарби, знахідки культового характеру, поодинокі знахідки на поверхні

землі та археологічні знахідки. Під скарбами, зокрема, вчений розумів комплекси монет різного об'єму, що стали результатом накопичення й тезаврації, були приховані обдуманно, заздалегідь і втрачені в критичний момент. Знахідки культового характеру – це зазвичай приховані та втрачені пізніше храмові скарбниці, що склалися з монет принесених у дар божествам і храмам (Mateu y Llopis, 1953).

Польський нумізмат Р. Керсновський пропонував розділяти монетні знахідки на дві категорії: втрати (випадково втрачені монети) та вкладення (свідомо приховані скарби). Критерієм поділу в цьому випадку став характер/спосіб переходу монет зі стану активного елемента грошового обігу до стану відомого на момент їх знахідки. При цьому, серед монетних скарбів вчений розрізняв так звані «безповоротні» (скарби культового характеру) та «поворотні скарби» (приховані з метою схоронення чи тезаврації). На його думку знайдені поодинокі монети також можуть відноситись як до групи втрачених (загублених) так і вкладених (безповоротних) скарбів (Kiersnowski, 1958, s. 182–184). Піддаючи критиці поділ монетних скарбів на внутрішні та зовнішні, передусім через непевність критерію такого поділу в умовах середньовічного монетного ринку, Р. Керсновський пропонував розділяти скарби на первинні та вторинні. До первинних він відносив комплекси монет, які склалися в країні карбування. Вторинні скарби – це комплекси, які утворилися в результаті грошового обігу й склалися як з монет місцевого карбування так і з іноземних, або ж лише з іноземних монет (Kiersnowski, 1964, s. 36–37).

У дискусію навколо класифікаційних критеріїв групування монетних знахідок включився інший польський археолог і нумізмат Станіслав Табачинський (1930–2020). В основі його класифікації знаходиться глибинна природа переходу монет зі сфери грошового обігу в категорію нумізматичної та історичної пам'ятки. Всі знахідки монет вчений пропонував поділити на дві категорії: економічні та культові. До категорії економічних С. Табачинський відніс втрачені скарби та поодинокі втрати (знахідки на території поселень, «вільні знахідки»). У категорії культових знахідок вчений виділив групи «посмертних приношень» (знахідки монет у похованнях) і «пожертви» (вотивні знахідки та скарби) (Tabaczyński, 1959).

Британський нумізмат Ф. Грірсон виділяє дві основні категорії монетних знахідок: випадкові та археологічні. У категорії випадкових знахідок вчений розрізняв три групи: знахідки поодиноких монет, нагромадження знахідок поодиноких монет і монетні скарби. Група скарбів за Ф. Грірсоном своєю чергою складається з чотирьох підгруп: 1) випадково втрачені скарби (до них вчений відносив, наприклад, загублені гаманці); 2) скарби надзвичайних обставин приховані в період війн, осад чи окупації загарбників; вони діляться на офіційні скарби (міська казна, скарбниці церков, монастирів) та приватні (гроші та цінності приватних осіб); 3) скарби-заощадження приховані з метою збереження; 4) безповоротні скарби – залишені власником без наміру їх повернення (закладні монети, монети в похованнях тощо) (Grierson, 1975).

На тлі досліджень західних вчених здобутки російських та українських нумізматів у царині загальної класифікації монетних знахідок і скарбів виглядають значно скромнішими. Приблизно на межі XIX–XX ст. бере свій початок дискусія щодо тривалості часу накопичення давньоруських скарбів. Саме на основі цього критерію з'являється поділ на скарби тривалого та короткого накопичення. Тракткування цих понять перетерпіло певну еволюцію. Зокрема, російський нумізмат Г. Фьодоров-Давидов скарбом тривалого накопичення вважав такий, що поповнювався представниками кількох поколінь власників протягом тривалого часу – десятків, і навіть сотень років. А ось час «короткого накопичення» міг на його думку обмежуватись кількома, інколи двома-трьома, роками (Федоров-Давыдов, 1963). Російський історик, археолог і нумізмат-медієвіст В. Янін в одній із своїх ранніх робіт, присвячених вивченню грошово-вагових систем домонгольської Русі (1956), наголошував, що скарбами тривалого накопичення «слід вважати лише такі, весь склад яких принципово відрізняється від складу синхронних їм звичайних скарбів» (Янін, 1956, с. 63). За пізнішим визначенням вченого (2009) скарби короткого накопичення – це «моментальний фотознімок складу грошового обігу в той чи інший більш-менш точно датований період» (Янін, 2009, с. 73–74).

Інколи скарби систематизують залежно від матеріалу з якого виготовлені знайдені в них

речі або монети. У такому разі змішаними вважаються знахідки з присутніми в них виробами чи монетами з різних металів. Інколи критерієм групування монетних знахідок є спосіб їх схоронення власником або тип посуду в якому було приховано скарб. Саме таким підходом керувався російський археолог Владислав Кропоткін (1922–1993), виокремлюючи у своєму дослідженні скарбів римських монет на території тодішнього СРСР знахідки золотих, срібних, мідних монет, змішані скарби, а також скарби схоронені в глиняних горщиках, посудинах, глечиках; у бронзових «вазах» і посудинах; у срібних посудинах; загорнуті в тканину чи шкіру (Кропоткін, 1961, с. 11, 14). Запропонований вченим принцип групування монетних знахідок певного історичного періоду має вочевидь прикладний характер та відображає скоріше предметну сферу археології.

Власну класифікацію монетних знахідок у 1992 р. опублікував російський нумізмат В. Потін. Погодившись з С. Табачинським щодо поділу знахідок монет на категорії економічних і культових, дослідник запропонував і третю категорію – етнографічні знахідки. До цієї категорії вчений відніс монети-прикраси, які, зняті з моніст, могли знову потрапити в обіг, а пізніше відкластися у скарби. Кожну з трьох категорій монетних знахідок вчений поділив на два різновиди: скарби та «вільні знахідки» (поодинокі знахідки).

Скарби економічної категорії за класифікацією В. Потіна поділяються на скарби короткого (яких більшість) і тривалого накопичення. Так звані «первинні скарби» нумізмат відносить саме до скарбів короткого накопичення. «Вільні знахідки» економічного характеру – це монети знайдені в культурних шарах поселень. «Випадкові знахідки» – монети виявлені на поверхні землі, на думку вченого можуть бути названі такими лише умовно, оскільки у більшості випадків вони опинилися на поверхні землі в результаті впливу природи чи людини.

Скарби культової категорії В. Потін також поділяє на групи короткого та тривалого накопичення. У цьому випадку культовим скарбом тривалого накопичення є, наприклад, знахідки на жертвних місцях чи вотивні храмові скарби, а скарбом короткого накопичення – групи монет в похованнях чи «закладні» монети храмів і будинків. «Вільні знахідки» цієї категорії – це

монети, якими було «сплачено» за потрапляння померлого в інший світ («обол мертвих»), або ж приховані в момент закладання будівель поодинокі монети.

Виокремлюючи категорію етнографічних знахідок В. Потін виділяє серед них групу речових скарбів з монетами-прикрасами та «вільні знахідки» – прикраси у вигляді імітацій монет із поховань і культурного шару поселень (Потін, 1992, с. 176–178).

Аналіз структури монетних знахідок у країнах світу протягом другої половини ХХ ст. привів В. Потіна до переконання в доцільності виділення їх четвертої категорії – скарбів загиблих (затонулих) кораблів. Ці знахідки вчений класифікує на три групи: 1) монети – особисті гроші членів команди або пасажирів; 2) корабельні скарбниці; 3) скарби піратських кораблів (Потін, 1992, с. 178–179).

Опублікована В. Потіним схема класифікації монетних знахідок не бездоганна. Якщо виходити з критерію запропонованого самим вченим, а саме – природи формування монетних скарбів, то виділення серед них етнографічних знахідок і скарбів загиблих кораблів, як базових категорій, викликає обґрунтовані сумніви.

По-перше, попри свою естетичну функцію моністи, дукачі, окремі монети з «вушком» чи отворами для носіння в якості прикраси потрапляли в землю чи стіну будинку, тобто ставали скарбом, не тому, що були предметами задоволення культурно-естетичних потреб (хоча не можемо виключати й таких прецедентів). Спостереження за складом скарбів, зокрема на теренах України, дозволяють стверджувати, що в більшості випадків тезаврація таких предметів відбувалася через усвідомлення власниками передусім їх матеріальної цінності як носіїв певної вартості, що вимірювалась у грошах. А саме грошима більшість монет-прикрас, окрім хіба-що дукачів-імітацій, і були в своєму утилітарному минулому. Тобто, глибинна причина появи таких скарбів та окремих знахідок аж ніяк не «етнографічна», а знову ж таки криється в економіці. Звісно ж, ми не можемо заперечувати, що якась частина монет-прикрас приховувалася їх власниками саме через усвідомлення естетичної цінності цих предметів, однак у загальній масі таких знахідок їх дуже небагато, а тому на статус такої класифікаційної поділки як «тип» етнографічні знахідки «не

дотягують», та й відносяться вони назагал до речових скарбів.

По-друге, не менш обґрунтовані сумніви викликає виділення в окрему категорію монетних знахідок скарбів загиблих кораблів. Практично всі такі скарби є результатом надзвичайних ситуацій чи непереборних обставин у яких опинилися судна з їх екіпажами та внаслідок яких ці цінності опинилися на морському дні. Такими ж надзвичайними обставинами були піратські напади та пограбування кораблів і суден, наслідком яких стало формування піратських скарбів. Більше того, за природою свого походження піратські скарби нічим не відрізняються від скарбів прихованих розбійниками чи злодіями на суходолі, а відтак подібні монетно-речові чи монетні знахідки типологічно скоріше належать до скарбів надзвичайних обставин.

З розвитком теорії та методики дослідження монетних скарбів змінилося й розуміння сутності скарбів короткого й тривалого накопичення. У кінці ХХ ст. в пострадянських країнах утвердилося розуміння скарбу короткого накопичення як такого, що за своїм складом відбиває один з обмежених у часі періодів грошового обігу певної території чи держави. Скарбом тривалого накопичення наразі називають єдиний і цілісний нумізматичний комплекс, що складається з монет двох і більше періодів грошового обігу. В українській археології та нумізматиці вже доволі давно утвердився підхід за яким скарби поділяють на речові, змішані (монетно-речові) та монетні (Брайчевський, 1992; Котляр, 1971; Котляр, 1974). Із когорти сучасних українських вчених-нумізматів у тій чи іншій мірі проблеми класифікації монетних знахідок порушували в своїх дисертаційних працях Олексій Бакалець та Валерій Нечитайло. Перший традиційно виокремлює «скарби тривалого та короткочасного зберігання» (виділення наше – О. П.) (Бакалець, 2012, с. 21). В. Нечитайло серед категорій нумізматичних джерел свого дослідження називає монети, монетні і монетно-речові скарби, відносить до «специфічного виду скарбів заховані колишніми власниками прикраси, виконані із монет», а також ототожнює поняття скарбу і скарбового комплексу (Нечитайло, 2018, с. 33–34).

Наведені вище приклади систематизації монетних знахідок зауважують кілька очевидних речей. Найперше, знахідки поодиноких

монет, монетних комплексів і скарбів, попри всю їх типологічно-видову різноманітність, мають універсальний характер визначений природою їх походження. За такої різноманітності нумізматичних пам'яток успіх їх вивчення на пряму залежить від рівня диференціації та систематизації цього джерельного матеріалу. Відтак значення досліджень у царині класифікації монетних знахідок є важливим не лише для розвитку теорії скарбознавства, але й для прикладного вивчення скарбів і комплексів монет. Попри запропоновані археологами, істориками і нумізматами різноманітні підходи до групування монетних знахідок і скарбів та різновдали спроби їх класифікації наразі це завдання залишається серед актуальних у теорії нумізматики.

Систематизація монетних знахідок як історичних джерел об'єктивно зумовлюється двома головними функціями нумізматичного скарбознавства – евристичною та аналітичною (Потильчак, 2023, с. 231). Якщо розглядати джерельну базу нумізматичного скарбознавства як певну систему носіїв інформації, як сукупність специфічних об'єктів пізнання, то необхідність групування та поділу цих об'єктів на типи, види і різновиди стає очевидною.

Ключовою проблемою, що постає перед дослідником на цьому шляху є вибір критерію систематизації та побудова на цій основі класифікаційної схеми. Як ми вже пересвідчились у випадку з монетними знахідками критеріїв їх систематизації може бути кілька: від найочевидніших (набір знайдених предметів, монетний метал, структура та склад, спосіб і форма схоронення чи виявлення знахідок, чисельність монет у них) до аналітично складніших згрупвань (за характером чи способом переходу з доджерельного стану в стан історичного джерела; за природою виникнення скарбів).

На нашу думку, цілком виправданим є поділ усієї сукупності скарбів і монетних знахідок на три типологічні групи: речові, монетно-речові та монетні. Причому предметом нумізматичного скарбознавства є не лише монетно-речові та монетні скарби, але й деяка частина речових скарбів так званих товаро-грошей – предметів, що в різні історичні періоди та в різних обставинах виконували на ринку функцію еквіваленту вартості товарів.

Та обставина що різного роду монетні знахідки є відображенням і сутнісним породженням

багатьох історичних, економічних, соціальних і культурних процесів, схиляє нас до вибору в якості базової класифікаційної ознаки їх групування *природу виникнення скарбів*. Наразі йдеться про сутнісний зміст процесів, що спричинили сам факт тезаврування грошей та їх випадіння в скарби. У цьому зв'язку всі відомі монетні знахідки ми поділяємо на три *типи*: 1) знахідки економічного походження; 2) культові знахідки; 3) знахідки надзвичайних обставин.

За критерієм кількості монет і предметів присутніх в знахідках, речові знахідки ми поділяємо на три *види*: одиничні знахідки, речові комплекси та речові скарби; монетно-речові знахідки поділяється на два *види*: монетно-речові комплекси та монетно-речові скарби. Що стосується суто монетних знахідок, то їх ми класифікуємо на чотири види – знахідки одиничних монет, монетні комплекси («гаманці»), локальні групи монет та скарби.

За іншими критеріями два останні види монетних знахідок поділяються на кілька *різновидів*. Зокрема, за критерієм тривалості накопичення серед знахідок розрізняють скарби короткого чи тривалого накопичення. За складом монетних знахідок (набором монет) виокремлюємо: однорідні (такі, що складаються з монет однієї держави чи монетного ринку) та змішані (комплекси, локальні групи монет та скарби, що містять монети різних держав і монетних ринків).

Група речових знахідок. Речові знахідки, які можна розглядати як предмет дослідження нумізматичного скарбознавства – це знахідки економічного походження, що ілюструють процеси виникнення та розвитку відносин обміну і торгівлі передусім у їх домонетній, товаро-грошовій формі. В Україні такі знахідки відомі в широкому хронологічному діапазоні від енеоліту до середньовіччя. Прикладом раннього товаро-грошового скарбу може бути скарб кременевих заготовок знайдений в 1930 році у селі Шистів на Волині. Скарб складався з кількох десятків виготовлених з місцевого напівпрозорого димчастого кременю добре оброблених ножів-пластин довжиною 20–22 см, щільно вкладених вертикально в глиняний горщик культури лінійчатого посуду, що датується серединою III тис. до Р. Х. (Кучинко М., Кучинко З., 2007, с. 19). Подібним є скарб кременевих пластин трипільської культури IV тис. до Р. Х. з Середнього Подніпров'я. У глиняному горщику археологи виявили 150 пластин волинського кременю, видобутих за сотні кілометрів від берегів Дніпра (Дмитренко, Відейко, 2019, с. 3). Склад і характер схоронення скарбів свідчать на користь того, що подібні вироби з кременю могли виконувати функцію товаро-грошей та є різновидом речових комплексів і скарбів короткого накопичення.

Таблиця 1

Класифікація скарбів і монетних знахідок*

Класифікаційні категорії	Скарби і монетні знахідки								
	Речові			Монетно-речові			Монетні		
Групи									
Типи	Знахідки економічного походження	Культові знахідки	Знахідки надзвичайних обставин	Знахідки економічного походження	Культові знахідки	Знахідки надзвичайних обставин	Знахідки економічного походження	Культові знахідки	Знахідки надзвичайних обставин
Види	Одиничні знахідки			Монетно-речові комплекси			Одиничні знахідки		
	Комплекси речей						Комплекси монет		
	Речові скарби			Монетно-речові скарби			Локальні групи (скупчення) монет		
Різновиди	Монетні скарби								
	Знахідки короткого/тривалого накопичення								
	Однорідні/змішані								

*Примітка. Авторська класифікація.

Значно частіше скарби товаро-грошей (знаряддя праці, зброя, зливки металу) зустрічаються на території України у періоди міді-бронзи. Типовими для раннього залізного віку та давньоруського періоду є речові скарби, що складаються з коштовностей, прикрас і ювелірних виробів, які також часто правили за гроші. Деяка частина таких знахідок, особливо численних за кількістю та різноманітних за складом предметів, являють собою скарби тривалого накопичення, адже склалися представниками кількох поколінь членів однієї родини. Інша частина, переважно нечисленних за кількістю речей знахідок – це скарби короткого накопичення.

Важливим у групі речових пам'яток є *тип культових знахідок*. Серед них: знайдені випадково чи в результаті археологічних досліджень речі поховального інвентаря, зокрема й коштовності; храмові жертви у вигляді коштовних речей та ювелірних виробів (комплекси та скарби вотивного характеру); речові скарби і скарбниці жертвників, святилищ, храмів тощо. Всесвітньо відомим став знайдений у 1912 р. неподалік Полтави Малоперещепинський скарб, що складався з золотих і срібних виробів візантійського, іранського, аварського та «варварського» походження (посуду, предметів особистого вбрання, кінського спорядження, зброї та захисних обладунків, а також залишків коштовного оздоблення поховального саркофагу) загальною вагою понад 70 кг. На думку більшості дослідників унікальної, найбільшої в Європі, знахідки – малоперещепинський комплекс – це залишки поховальної камери та інвентар якогось ханського чи царського поховання VII ст. Популярною є версія про належність скарбу похованню одного з ханів Великої Болгарії Кубрата. За іншими версіями скарб належав якомусь з володарів Хазарії, або слов'янському князю (Приймак, Супруненко, 2005, с. 8–17). Попри наявність у Малоперещепинському скарбі золотих візантійських солідів – усі вони мають отвори та «вухка» для підвішування, а частина навіть з'єднані золотим дротом у намисто. Ця обставина свідчить про виразно речовий характер поховального комплексу.

У тій самій групі речових джерел доволі численним є *тип знахідок надзвичайних обставин*. Це речі (найчастіше, предмети ювелірного мистецтва, прикраси та коштовності), що приховувались власниками в критичні часи небезпек, війн, ворожих набігів і облог. Прикладом

речового скарбу надзвичайних обставин ранньослов'янського періоду є Мартинівський скарб, знайдений на Черкащині у 1907 р. і датований останньою чвертю VII ст. З його складу відомо близько 120 срібних ювелірних виробів, деталей обладунків і зброї. Найімовірніше, що речі скарбу – це військові трофеї, які належали якомусь антському дружиннику та були закопані під час воєн з хозарами (Приходнюк, 2009, с. 531). Широко відомими є речові скарби часів монгольського завоювання. Наприклад, тільки на невеликому городищі Родня, поблизу сучасного Канева, археологами було виявлено кілька скарбів золотих і срібних ювелірних виробів, а ось на території середньовічного Києва таких скарбів знайдено майже півсотні (Корзухина, 1954, с. 105–126).

Іншу частину знахідок надзвичайних обставин становлять речові комплекси та скарби виявлені на обдавку затонулих кораблів і суден, а також коштовні речі схоронені піратами, розбійниками чи злодіями.

Група монетно-речових знахідок. Досить поширеними у давніх слов'ян і Київській Русі були монетно-речові скарби. Серед них зустрічаються як «типові», що складаються з коштовних речей у комплексі з арабськими, іранськими чи візантійськими монетами, так і не зовсім типові тезаврації. Один з таких скарбів було знайдено у 1949 р. в околицях села Харівка Сумської області. Окрім золотих і срібних ювелірних виробів VII–VIII ст. у скарбі знаходилося 110 морських мушель *supraea moneta*, які в ті часи правили за гроші (Брайчевський, 1992, с. 34–35).

Типовою монетно-речовою тезаврацією X ст., є скарб знайдений археологами на городищі давньоруського Звеничева в Чернігівській області. Складався він із 143-х арабських куфічних дірхемів, срібної гривни та кількох цілих і зламанних срібних браслетів (Коваленко, Фомин, Шекун, 1992, с. 65–66). Стан срібних речей з цього скарбу, більшість яких були поламані, не залишає сумнівів у його грошовому характері. Ще один приклад. У травні 2017 р. в лісовому масиві поблизу хутора Кобеляки Звенигородського району Черкаської області було знайдено монетно-речовий скарб. У невеликому сіро-коричневому глиняному горщику витягнутої форми містилося 74 куфічних аббасидських дірхеми та дві шийні

гривні, виготовлені з чотиригранного срібного дроту. Скарб датовано першою половиною IX ст. (Лемберг, Шостопал, 2020, с. 58–69).

Наймасовішою групою є монетні знахідки, тобто такі, що складаються з одних лише монет. Типологічно *монетні знахідки* поділяються на: знахідки економічного походження, культові знахідки та знахідки надзвичайних обставин. Всередині кожного типу археологи й нумізмати виокремлюють види знахідок: загублені та приховані поодинокі монети; монетні комплекси (загублені «гаманці»); групи (скупчення) окремих монет; монетні скарби. Останні також поділяються на різновиди: скарби короткого та тривалого накопичення.

Природньо, що у групі монетних знахідок превалюють саме знахідки економічного характеру. Вони різноманітні й численні. Серед них значно переважають *знахідки поодиноких монет*, загублених їх власниками в період активного використання в грошовому обігу. Такі «тезаврації випадку» зберігають своє значення для нумізматики та історії грошового обігу лише за умови їх чіткої прив'язки до місця виявлення (Орлик, 2017, с. 37–74; Орлик, 2020, с. 5–13; Орлик, 2021, с. 5–44; Орлик, 2022, с. 5–44; Кулешов, 2020, с. 70–81; Мірошніченко, 2022, с. 46–70; Потильчак, 2020, с. 89–103.). Другим за частотою виявлення видом монетних знахідок є *монетні комплекси* (їх археологи та нумізмати часто умовно називають «гаманцями» чи «кошелями»). Головним критерієм монетного комплексу є його цілісність, що виявляється в факті збереження усіх монет комплексу для нумізматики дослідження. Як нумізматики пам'ятка «гаманець» може стати ілюстрацією грошового обігу на певному хронологічному відрізку, який зазвичай збігається з часом його втрати власником.

Прикладом такого типового «гаманця» може бути описаний нами в одній з попередніх публікацій комплекс монет XVII ст. з Литвинівки Вишгородського району на Київщині. Понад два десятки його білонних і мідних монет були емітовані в Речі Посполитій, Пруссії, балтійських провінціях Швеції та в Баварії в 1610-х – 1660-х рр. За складом монет (подвійний денарій, соліди, подвійний крейцер) – це типовий для грошового обігу Правобережної Київщини другої половини XVII ст. комплекс дрібних номіналів (Потильчак, 2017, с. 108–121).

Інший характерний приклад демонструє знахідка 2012 р. у Кримському передгір'ї монетного комплексу з 44-х срібних османських акче попередньо датованих другою половиною 60 – початком 70-х рр. XV ст. та карбованих султанами Мурадом II (1421–1444, 1446–1451) та Мехмедом II (1444–1446, 1451–1481). Більшість монет зі складу комплексу (37) було емітовано на Румелійських монетних дворах – Едірне, Новарі та Серезі. Знайдений комплекс інтерпретовано як свідчення збільшення надходження османських монет до Криму внаслідок захоплення турками найбільших комерційних центрів Південного Причорномор'я (Романкевич, Янов, 2019, с. 77–79).

Групи монет – це скупчення окремих монет на певній, як правило обмеженій площі, території. Групи монетних знахідок найчастіше є результатом систематичних археологічних досліджень і походять зазвичай з одного культурного шару (чи кількох різних культурних шарів) давніх поселень і городищ. Кількість, різноманітність і частота виявлення таких знахідок може свідчити про характер археологічної пам'ятки, активність і тривалість економічного життя, торгівельно-економічні зв'язки регіону. Наприклад, такою локальною групою монет є комплекс російських мідних монет XVIII ст. з Трушків на Білоцерківщині, введений до наукового обігу автором в одному з випусків Українського нумізматики щорічника (Потильчак, 2019, с. 119–131). Іншим прикладом дослідження такої локальної групи нумізматики пам'яток є описаний Андрієм Бойком-Гагаріним та Володимиром Мойжесом комплекс монетних знахідок із розкопок церкви на території Ужгородського замку, що проводились закарпатськими археологами у 2018–2019 та 2023 рр. (Бойко-Гагарін, Мойжес, 2023, с. 89–123).

До найчисельніших і найрізноманітніших за складом монетних знахідок економічного походження належать скарби монет. Серед них розрізняють тезаврації короткого й тривалого накопичення. Скарб короткого накопичення, як правило, за своїм складом відбиває один з періодів грошового обігу певного монетного ринку, а скарби тривалого накопичення містять у собі монети кількох тривалих за часом періодів грошового обігу. Прикладом типового скарбу короткого накопичення може бути

описаний Олександром Надвірняком та Олегом Погорільцем «комплекс» із 44-х римських антонініанів та їх фрагментів з околиць хутора Балакирі Ярмолинецького району Хмельницької області. Монети від імені Гордіана III (238–244 рр.), Філіпа I Араба (244–249 рр.), Траяна Деція (249–251 рр.), Требоніана Гала (251–253 рр.) та його сина-співправителя Волузіана (251–253 рр.) було викарбовано в Римі та Антіохії. Цей комплекс монет з Південного Побужжя став першим топографічно зафіксованим та науково атрибутованим депозитом антонініанів у Лісостеповій зоні Південно-Східної Європи (Надвірняк, Погорілець, 2021, с. 148–173).

Сенсацією у вітчизняній нумізматиці стала знахідка в серпні 2020 р. в лісі поблизу селища Городниця на Житомирщині скарбу з 38-ми давньоруських срібляників кінця X – початку XI ст. карбування Володимира Святославича та Святополка Ярополковича (Алфьоров, Петраускас, 2021, с. 259–268). За усіма ознаками ця тезаврація – скарб короткого накопичення.

Прикладом тезаврації тривалого накопичення є найбільший у Східній Європі Києво-Печерський скарб 1898 р., знайдений під час ремонту на другому поверсі Успенського собору в приділах Антонія і Феодосія. В ніші однієї зі стін робітники виявили дерев'яний кадуб і чотири великі олов'яні посудини. Загалом скарб налічував 16,079 унікальних і рідкісних монет, медалей і жетонів. Із них: 6,184 золоті монети вагою 27,43 кг, та 9,895 срібних, які важили 273,44 кг. Серед інших речей у скарбі була унікальна медаль Василя Острозького, монета в десять дукатів, викарбована польським королем Сигізмундом III у 1621 р. на честь перемоги під Хотиним, а також римський золотий медальйон Констанція II (337–361 рр.). Монети і медалі скарбу охоплювали період у півтора століття – з середини XVI – до початку XVIII ст. Наймолодша монета датована 1702 р. Склад і характер скарбу не залишає сумнівів у тому, що в 1898 р. було випадково відкрито монастирську казну, приховану ченцями від конфіскації царським урядом Петра I імовірно ще у 1717 р. (Потин, 2000, с. 30–33).

Нарешті, *знахідки культового характеру* в групі монетних у значній кількості представлені «закладними» монетами з фундаментів і підмурівків будівель, поодинокими монетами

чи групами монет із поховань (т. з. «обол мертвих»), а також вотивними скарбами монет (лат. votivus – присвячений богам), виявленими на території жертovníків, святилиц чи храмів. Наприклад, нерідкими в могилах ольвійського некрополя VI–IV ст. до Р.Х. є «оболи Харона» у вигляді монет-дельфінів (Карышковский, 1988, с. 35). Археологічні дослідження поховань дохристиянського часу на місці Десятинної церкви у Києві засвідчили присутність у багатьох могилах арабських і візантійських монет та їхніх наслідувань (Равдина, 1988, с. 72–74).

Прикладом *монетних скарбів надзвичайних обставин* можуть бути нерідкі тезаврації ольвійських оболов – «борисфенів» на території Правобережної хори Ольвії. На думку Миколи Ніколаєва, ці скарби стали наслідком агресії племен скіфо-галатів на ольвійські землі у середині 80-х рр. III ст. до Р.Х. та є індикаторами загибелі цієї частини сільської околиці полісу (Ніколаєв, 2021, с. 75). Імовірно тезаврацією надзвичайних обставин є знайдений у 2020 р. поблизу селища Мала Копаня на Закарпатті великий скарб із понад 4,000 дакійських монет-імітацій грецької тетрадрахми Філіпа II Македонського. На думку публікатора знахідки Миколи Орлика, скарб міг бути частиною прихованої казни, або ж частиною військової здобичі одного з гето-дакійських племен у період міжусобних воєн, що тривали в регіоні на рубежі нової ери (Орлик М., 2022, с. 113, 119).

Висновки. Сучасний стан скарбознавчих досліджень у нумізматиці наразі актуалізує теоретичні проблеми пов'язані з розробкою типології монетних знахідок та класифікаційних схем нумізматичних джерел – знайдених одиничних монет, їхніх локальних груп, монетних комплексів і скарбів.

Знахідки поодиноких монет і скарбів, попри їх типологічно-видову різноманітність, мають універсальний характер визначений природою їх походження. За такої різноманітності нумізматичних пам'яток успіх їх вивчення напряму залежить від рівня диференціації та систематизації цього джерельного матеріалу. Попри запропоновані археологами, істориками і нумізматами різноманітні підходи до групування монетних знахідок і скарбів та різновдалі спроби їх класифікації, наразі це завдання залишається серед актуальних у теорії нумізматики.

На думку автора, цілком виправданим є поділ усієї сукупності скарбів і монетних знахідок на три типологічні групи: речові, монетно-речові та монетні. Причому предметом нумізматичного скарбознавства є не лише монетно-речові та монетні скарби, але й деяка частина речових скарбів так званих товаро-грошей – предметів, що в різні історичні періоди та в різних обставинах виконували на ринку функцію еквіваленту вартості товарів. Базовою класифікаційною ознакою групування монетних знахідок вважаємо природу виникнення скарбів. Наразі йдеться про сутнісний зміст процесів, що спричинили сам факт тезаврування грошей та їх випадіння в скарби. У цьому зв'язку всі відомі монетні знахідки ми поділяємо на три типи: 1) знахідки економічного походження; 2) культурові знахідки;

3) знахідки надзвичайних обставин. За критерієм кількості монет і предметів присутніх у знахідках, речові знахідки поділяємо на три види: одиничні знахідки, речові комплекси та речові скарби. Серед монетно-речових знахідок виділяємо монетно-речові комплекси та монетно-речові скарби. Монетні знахідки ми класифікуємо на чотири види – знахідки одиничних монет, монетні комплекси («гаманці»), локальні групи монет і скарби.

Насамкінець наголосимо, що порушені в статті теоретичні проблеми типології та класифікації речових, монетно-речових і монетних знахідок далеко не вичерпуються її змістом та залишаються відкритими для подальшої теоретичної розробки та практичної апробації у скарбознавчих дослідженнях.

Список використаних джерел:

- Алфьоров О., Петраускас, А. (2021). Городницький скарб: срібники Володимира Святославича. *Український нумізматичний щорічник*. (5), 259–268. <https://doi.org/10.31470/2616-6275-2021-5-259-268>
- Бакалець О. А. (2012). Скарби монет як джерело вивчення грошового обігу Гетьманщини (1648–1781 рр.). Київ: ВД «Стилос». 336 с.
- Бакалець О., Курок О. (2020). Скарб московських та шведських монет середини XVII ст. із с. Войнашівка Барського району Вінницької області. *Вісник Черкаського університету. Серія «Історичні науки»*. (1), 135–144. <https://doi.org/10.31651/2076-5908-2020-1-135-144>
- Бойко-Гагарін А., Мойзес В. (2023). Нумізматичні знахідки з розкопок церкви на території Ужгородського замку за 2018, 2019 та 2023 роки. *Український нумізматичний щорічник*. (7), 89–123. <https://doi.org/10.31470/2616-6275-2023-7-89-123>
- Брайчевський М. Ю. (1992). Скарби знайдені і не знайдені. Київ: Наукова думка, 88 с.
- Дмитренко В. В., Відейко М. Ю. (2019). Історія грошей. Харків: Фоліо. 123 с.
- Карышковский П. О. (1988). Монеты Ольвии. Очерк денежного обращения Северо-Западного Причерноморья в античную эпоху. Киев: Наукова думка. 166 с.
- Коваленко В. П., Фомин А. В., Шекун А. В. (1992). Давньоруський Звеничев і скарб арабських дирхемів. *Археологія*. (1), 65–66.
- Корзухина Г. Ф. (1954). Русские клады IX–XIII веков. Москва–Ленинград: Изд-во АН СССР. 156 с.
- Котляр М. Ф. (1971). Шукачі та дослідники скарбів. Київ: Наукова думка. 148 с.
- Котляр Н. Ф. (1974). Кладоискательство и нумизматика. Киев: Наукова думка. 73 с.
- Кропоткин В. В. (1961). Клады римских монет на территории СССР. Москва: Изд-во АН СССР. 135 с.
- Кучинко М., Кучинко З. (2007). Давні та середньовічні скарби Волині. Луцьк: Волинська книга. 172 с.
- Кулешов С. (2020). Нові знахідки скандинавських монет IX–XI століть на території України. *Український нумізматичний щорічник*. (4), 70–81. <https://doi.org/10.31470/2616-6275-2020-4-70-81>
- Лемберг Є., Шостопап А. (2020). Монетно-речовий скарб першої половини IX століття з Черкаської області. *Український нумізматичний щорічник*. (4), 58–69. <https://doi.org/10.31470/2616-6275-2020-4-58-69>
- Мірошніченко Д. (2022). Знахідки давньогрецьких монет у Білозерському районі Херсонської області. *Український нумізматичний щорічник*. (6), 46–70. <https://doi.org/10.31470/2616-6275-2022-6-46-70>
- Надвірняк О., Погорілець О. (2021). Скарб антонініанів з Південного Побужжя. *Український нумізматичний щорічник*. (5), 58–69. <https://doi.org/10.31470/2616-6275-2021-5-148-173>
- Ніколаєв М. (2021). Тезаврація скарбів «борисфенів» на території ольвійської хори: історичний контекст. *Український нумізматичний щорічник*. (5), 59–80. <https://doi.org/10.31470/2616-6275-2021-5-59-80>
- Нечитайло В. В. (2018). Грошовий обіг на території Гетьманщини (1648–1764). Дис. канд. іст. наук. 07.00.06. Кропивницький–Переяслав–Хмельницький. 250 с.
- Орлик В. (2017). Топографія знахідок в Україні монет держави Тевтонського ордену в Пруссії та її Лівонського відділення (зведені відомості по областям). *Український нумізматичний щорічник*. (1), 37–74. <https://doi.org/10.5281/zenodo.1291728>

- Орлик В. (2020). Знахідки в басені р. Тясмину мідних монет Ольвії з Деметрою та «істрінським» варіантом міської емблеми. *Український нумізматичний щорічник*. (4), 5–17. <https://doi.org/10.31470/2616-6275-2020-4-5-13>
- Орлик В. (2021). Знахідки античних монет I–VI ст. до н.е. в басейні річки Тясмин. *Український нумізматичний щорічник*. (5), 5–44. <https://doi.org/10.31470/2616-6275-2021-5-45-58>
- Орлик В. (2022). Античні монети VI–I ст. до н.е. на Поділлі. *Український нумізматичний щорічник*. (6), 5–45. <https://doi.org/10.31470/2616-6275-2022-6-5-45>
- Орлик М. (2022). Скарб кельтських монет з колишнього Виноградівського району Закарпатської області. *Український нумізматичний щорічник*. (6), 109–123. <https://doi.org/10.31470/2616-6275-2022-6-109-123>
- Потильчак О. (2017). Знахідка монет XVII століття з Литвинівки Вишгородського району на Київщині. *Український нумізматичний щорічник*. (1), 108–121. <https://doi.org/10.31470/2616-6275-2017-1-108-121>
- Потильчак О. (2018). Мідна російська монета в грошовому обігу Правобережної України у XVIII ст. (на матеріалах нумізматичних знахідок 2017 року з Трушків на Білоцерківщині). *Український нумізматичний щорічник*. (2), 119–131. <https://doi.org/10.31470/2616-6275-2018-2-119-131>
- Потильчак О. (2020). Маловідомий тип наслідування дірхеми з «князівським знаком» Володимира Ольгердовича. *Український нумізматичний щорічник*. (4), 89–103. <https://doi.org/10.31470/2616-6275-2020-4-89-103>
- Потильчак О. (2023). Скарбознавство як галузь нумізматики. *Український нумізматичний щорічник*. (7), 221–246. <https://doi.org/10.31470/2616-6275-2023-7-221-246>
- Потин В. М. (1992). Монеты. Клады. Коллекции. Очерки нумизматики. Monety. Санкт-Петербург: Искусство-СПб.
- Потин В. (2000). Сокровища монастырской казны (Киево-Печерский клад 1898 г.). *Numizmatyka i falerystyka*. (4), 30–33.
- Приймак В. В., Супруненко О. В. (2005). Перещепинський «скарб». Київ-Полтава: Вид-во «АСМІ», ВТС «Археологія». 24 с.
- Приходнюк О. М. (2009). Мартинівський скарб. У кн.: Смолій В. (гол. ред. кол.) Енциклопедія історії України. Київ: Наукова думка. Т. 6. С. 531.
- Равдина Т. В. (1988). Погребения X–XI вв. С монетами на территории Древней Руси: Каталог. Москва: Наука. 152 с.
- Романкевич В., Янов Д. (2019). Комплекс з османськими монетами XV ст., знайдений у Криму. *Український нумізматичний щорічник*. (3), 77–87. <https://doi.org/10.31470/2616-6275-2019-3-77-87>
- Федоров-Давыдов Г. А. (1963). Монеты рассказывают (нумизматика) (numizmatika). Москва: Изд-во АН СССР. 135 с.
- Янин В. Л. (1956). Денежно-весовые системы русского средневековья. Домонгольский период. Москва: Изд-во Московского ун-та. 204 с.
- Янин В. Л. (2009). Денежно-весовые системы домонгольской Руси и очерки истории денежной системы средневекового Новгорода. Москва: Языки славянских культур. 416 с.
- Grierson, Ph. (1975). Numismatics. Oxford University Press. 211 p.
- Kiersnowski R. (1958). O tzw. “Luznych” znaleziskach monet wczesnosredniowiecznych w Polsce. *Wiadomosci Archeologiczne*. (25-3), 182–184.
- Kiersnowski R. (1964). Wstęp do numizmatyki polskiej wieków średnich. Warszawa: Państwowe wydawnictwo naukowe. 236 s.
- Mateu y Llopis, F. (1953). Rapport sur les trouvailles monétaires. Congrès International de numismatique. Paris, 6–11 juillet 1953. Vol. 1. Paris.
- Tabaczyński S. (1959). Zagadnienie klasyfikacji wczesnosredniowiecznych znalezisk pieniądza kruszcowego w Polsce. *Wiadomości Numizmatyczne*. (3), (1–2).
- Schrötter, Friedrich Freiherr von (Hrsg.). Wörterbuch der Münzkunde. Berlin; Leipzig, 1930. S. 416–418.

References:

- Alf'orov, O., Petrauskas, A. (2021). Horodnyts'kyu skarb: sribnyky Volodymyra Svyatoslavycha [Horodnytsia treasure: silver coins of Volodymyr Svyatoslavych]. *Ukrainian Numismatic Annual*. (5), 259–268. <https://doi.org/10.31470/2616-6275-2021-5-259-268> [in Ukrainian].
- Bakalets' O. A. (2012). Sarby monet yak dzherelo vyychennya hroshovoho obihu Het'manshchyny (1648–1781 rr.) [Sarbs of coins as a source of studying the monetary circulation of the Hetmanate (1648–1781)]. Kyiv: VD «Stylos». [in Ukrainian].
- Bakalets' O., Kurok O. (2020). Skarb moskovs'kykh ta shveds'kykh monet seredyny XVII st. iz s. Voynashivka Bars'koho rayonu Vinnys't'koyi oblasti [A treasure of Moscow and Swedish coins of the mid-17th century. from the village

Voynashivka, Bar district, Vinnytsia region]. *Visnyk Cherkas'koho universytetu. Seriya "Istorychni nauky"*, (1), 135–144. <https://doi.org/10.31651/2076-5908-2020-1-135-144> [in Ukrainian].

Boyko-Haharin A., Moyzhes V. (2023). Numizmatychni znakhidky z rozkopok tserkvy na terytoriyi Uzhhorods'koho zamku za 2018-2019 ta 2023 roky [Numismatic finds from the excavations of the church on the territory of the Uzhhorod castle for the years 2018-2019 and 2023]. *Ukrainian Numismatic Annual*. (7), 89–123. <https://doi.org/10.31470/2616-6275-2023-7-89-123> [in Ukrainian].

Braychevs'kyy, M. Yu. (1992). Skarby znaydeni i neznaydeni [Treasures found and not found]. Kyiv: Naukova dumka. [in Ukrainian].

Dmytrenko, V. V., Videyko, M. Yu. (2019). Istoriya hroshey [The history of money]. Kharkiv: Folio. [in Ukrainian].

Fedorov-Davydov, G. A. (1963). Monety rasskazyvayut (numizmatika) [Coins tell (numismatics)]. Moskva: Izd-vo AN SSSR. [in Russian].

Grierson, Ph. (1975). Numismatics. Oxford University Press. [in English].

Karyshkovskiy, P. O. (1988). Monety Ol'vii. Ocherk denezhnogo obrashcheniye Severo-Zapadnogo Prichernomor'ya v antichnuyu epokhu [Coins of Olbia. Essay on the monetary circulation of the North-Western Black Sea region in the ancient era]. Kiev: Naukova dumka. [in Russian].

Kiersnowski, R. (1958). O tzw. "Luznych" znaleziskach monet wczesnosredniowiecznych w Polsce [About the so-called "Loose" finds of early medieval coins in Poland]. *Wiadomosci Archeologiczne*. (25-3), 182–184. [in Polish].

Kiersnowski, R. (1964). Wstęp do numizmatyki polskiej wieków średnich [Introduction to Polish Numismatics of the Middle Ages]. Warszawa: Państwowe wydawnictwo naukowe. [in Polish].

Kovalenko, V. P., Fomyn, A. V., Shekun, A. V. (1992). Davn'orus'kyk Zvenychev i skarb arabs'kykh dirkhemiv [Ancient Russian Zvenichev and a treasure of Arab dirhams]. *Arkheolohiya*. (1), 65–66. [in Ukrainian].

Korzukhina, G. F. (1954). Russkiye klady IX-XIII vekov [Russian treasures of the 9th-13th centuries]. Moskva-Leningrad: Izd-vo Akademii nauk SSSR. [in Russian].

Kotliar, M. F. (1971). Shukachi ta doslidnyky skarbiv [Seekers and researchers of treasures]. Kyiv, Naukova dumka. [in Ukrainian].

Kotlyar, N. F. (1974). Kladoiskatel'stvo i numizmatika. [Treasure hunting and numismatics]. Kyiv: Naukova dumka. [in Russian].

Kropotkin, V. V. (1961). Klady rimskikh monet na territorii SSSR [Hoards of Roman coins on the territory of the USSR]. Moskva: Izd-vo AN SSSR. [in Russian].

Kuchynko, M., Kuchynko, Z. (2007). Davni ta seredn'ovichni skarby Volyni [Ancient and medieval treasures of Volyn]. Luts'k: Volyns'ka knyha. [in Ukrainian].

Kuleshov, S. (2020). Novi znakhidky skandinavsk'kykh monet IX-XI stolit' na terytoriyi Ukrayiny [New finds of Scandinavian coins of the 9th-11th centuries on the territory of Ukraine]. *Ukrainian Numismatic Annual*. (4), 70–81. <https://doi.org/10.31470/2616-6275-2020-4-70-81> [in Ukrainian].

Lemberh, Ye., Shostopal, A. (2020). Monetno-rechovyy skarb pershoyi polovyny IX stolittya z Cherkas'koyi oblasti [First half of the IX-th century coin-ware hoard from Cherkasy region]. *Ukrainian Numismatic Annual*. (4), 58–69. <https://doi.org/10.31470/2616-6275-2020-4-58-69> [in Ukrainian].

Mateu y Llopis, F. (1953). Rapport sur les trouvailles monetaires. Congres International de numismatique. Paris, 6–11 juillet 1953 [Rapport sur les trouvailles monetaires. International Numismatic Conference. Paris, July 6–11, 1953]. Vol. 1. Paris. [in Spanish].

Miroshnichenko, D. (2022). Znakhidky davn'ohrets'kykh monet u Bilozers'komu rayoni Khersons'koyi oblasti [Finds of ancient Greek coins in Bilozersk district, Kherson region.]. *Ukrainian Numismatic Annual*. (6), 46–70. <https://doi.org/10.31470/2616-6275-2022-6-46-70> [in Ukrainian].

Nadvirnyak, O., Pohorilets', O. (2021). Skarb antonianiv z Pivdennoho Pobuzhzhya [Hoard of the Antonians from Southern Pobuzhie]. *Ukrainian Numismatic Annual*. (5), 58–69. <https://doi.org/10.31470/2616-6275-2021-5-148-173> [in Ukrainian].

Nikolayev, M. (2021). Tezavratsiya skarbiv «boryspheniv» na terytoriyi ol'viys'koyi khory: istorychnyy kontekst [Hoarding of the treasures of the "Borysthenes" on the territory of the Olvian choir: historical context]. *Ukrainian Numismatic Annual*. (5), 59–80. <https://doi.org/10.31470/2616-6275-2021-5-59-80> [in Ukrainian].

Nechytyaylo, V. V. (2018). Hroshovyy obih na terytoriyi Het'manshchyny (1648-1764 rr.) [Money circulation on the territory of the Hetmanate (1648-1764)]. (Candidates thesis). Pereyaslav-Khmel'nyts'kyy. [in Ukrainian].

Orlyk, V. (2017). Topohrafiya znakhidok v Ukrayini monet derzhavy Teytons'koho ordenu v Prusiyi ta yiyi Livons'koho viddilennya (zvedeni vidomosti po oblastyam) [Topography of finds in Ukraine of coins of the state of the Teutonic Order in Prussia and its Livonian branch (combined information by region)]. *Ukrainian Numismatic Annual*. (1), 37–74. <https://doi.org/10.5281/zenodo.1291728> [in Ukrainian].

- Orlyk, V. (2020). Znakhidky v baseyni r. Tyasmynu midnykh monet Ol'viyi z Demetroyu ta «istriys'kym» variantom mis'koyi emblemy [Finds in the river basin A bunch of Olbia copper coins with Demeter and the "Istrian" version of the city emblem]. *Ukrainian Numismatic Annual*. (4), 5–17. <https://doi.org/10.31470/2616-6275-2020-4-5-13> [in Ukrainian].
- Orlyk, V. (2021). Znakhidky antychnykh monet I-VI st. do n.e. v baseyni richky Tyasmyn [Finds of ancient coins of the 1st-6th centuries. BC in the Tyasmin river basin]. *Ukrainian Numismatic Annual*. (5), 5–44. <https://doi.org/10.31470/2616-6275-2021-5-45-58> [in Ukrainian].
- Orlyk, V. (2022). Antychni monety VI-I st. do n.e. na Podilli [Ancient coins of the VI-I centuries BC on the Podilla]. *Ukrainian Numismatic Annual*. (6), 5–45. <https://doi.org/10.31470/2616-6275-2022-6-5-45> [in Ukrainian].
- Orlyk, M. (2022). Skarb kel't's'kykh monet z kolyshn'oho Vynohradivs'koho rayonu Zakarpat's'koyi oblasti [The hoard of celtic coins from the former Vynogradiv district of Transcarpathian region]. *Ukrainian Numismatic Annual*. (6), 109–123. <https://doi.org/10.31470/2616-6275-2022-6-109-123> [in Ukrainian].
- Potyl'chak, O. (2017). Znakhidka monet XVII stolittya z Lytvynivky Vyshhorods'koho rayonu na Kyivshchyni [A set of coins of the XVII century from Lytvynivka (Vyshorod district, Kyiv region)]. *Ukrainian Numismatic Annual*. (1), 108–121. <https://doi.org/10.31470/2616-6275-2017-1-108-121> [in Ukrainian].
- Potyl'chak, O. (2018). Midna rosiiys'ka moneta v hroshovomu obihu Pravoberezhnoyi Ukrayiny u XVIII st. (na materialakh numizmatychnykh znakhidok 2017 roku z Trushkiv na Bilotserkivshchyni) [Copper Russian coin in monetary circulation of Right-Bank Ukraine in the 18th century]. *Ukrainian Numismatic Annual*. (2), 119–131. <https://doi.org/10.31470/2616-6275-2018-2-119-131> [in Ukrainian].
- Potyl'chak, O. V. (2020). Malovidomyy typ nasliduvannya dirkhema z «knyazivs'kym znakom» Volodymyra Ol'herdovycha [The unknown type of dirhem imitation with the «knights sign» of Volodymyr Olgerdovych]. *Ukrainian Numismatic Annual*. (4), 89–103. <https://doi.org/10.31470/2616-6275-2020-4-89-103>
- Potyl'chak, O. V. (2023). Skarboznavstvo yak haluz' numizmatyky [Treasure science as a branch of numismatics]. *Ukrainian Numismatic Annual*. (7), 221–246. <https://doi.org/10.31470/2616-6275-2023-7-221-246> [in Ukrainian].
- Potin, V. M. (1992). Monety. Klady. Kollektzii: Ocherki numizmatiki [Coins. Treasures. Collections: Essays on Numismatics]. Sankt Peterburg: Iskusstvo-SPb [in Russian].
- Potin, V. (2000). Sokrovishcha monastyrskoy kazny (Kiyev-Pecherskiy klad 1898 g.) [Treasures of the monastery treasury (Kiev-Pechersk treasure of 1898)]. *Numizmatyka i falerystyka*. (4), 30–33 [in Russian].
- Pryymak, V. V., Suprunenko, O. B. (2005). Pereshchepyns'kyy «skarb» [Pereshchepinsky "treasure"]. Kyiv-Poltava: Vyd-vo «ASMI», VTS «Arkheolohiya».
- Prykhodnyuk, O. M. (2009). Martynivs'kyy skarb [Martynov treasure]. In: Smoliy V. (Ed.) Entsyklopediya istoriyi Ukrayiny. Kyiv: Naukova dumka. Vol. 6, 531 [in Ukrainian].
- Ravdina, T. V. (1988). Pogrebeniya X-XI vv. s monetami na teritorii Drevney Rusi: Katalog [Burials of the 10th-11th centuries with coins on the territory of Ancient Rus: Catalog]. Moskva: Nauka [in Russian].
- Romankevych, V., Yanov, D. (2019). Kompleks z osmans'kymy monetamy XV st., znaydenyy v Krymu [A complex with Ottoman coins of the 15th century, found in the Crimea]. *Ukrainian Numismatic Annual*. (3), 77–87. <https://doi.org/10.31470/2616-6275-2019-3-77-87> [in Ukrainian].
- Tabaczyński, S. (1959). Zagadnienie klasyfikacji wczesnośredniowiecznych znalezisk pieniądza kruszcowego w Polsce [The problem of classification of early medieval finds of precious metal money in Poland]. *Wiadomości Numizmatyczne*. (3), (1–2) [in Poland].
- Yanin, V. L. (1956). Denezhno-vesovyie sistemy russkogo srednevekov'ya. Domongol'skiy period [Monetary and weight systems of the Russian Middle Ages. Pre-Mongol period]. Moskva: Izd-vo Moskovskogo universiteta. [in Russian].
- Yanin, V. L. (2009). Denezhno-vesovyie sistemy domongol'skoy Rusi i ocherki istorii denezhnoy sistemy srednevekovogo Novgoroda [Monetary and weight systems of pre-Mongol Rus' and essays on the history of the monetary system of medieval Novgorod]. Moskva: Yazyki slavyanskikh kul'tur [in Russian].
- Schrötter, Friedrich Freiherr von (Hrsg.). Wörterbuch der Münzkunde [Dictionary of Numismatics]. Berlin; Leipzig, 1930. S. 416–418 [in German].